

חופש הביטוי: בתנאי שתהיו נחמדים

חופש הביטוי הוא זכות אדם בסיסית ומרכיב חיוני בקיומו של משטר דמוקרטי. הוא שמאפשר להחליף דעות ומידע על אודות מועמדים, על מפלגות או על נושאים שונים שעל הפרק, ובכך מהווה תנאי הכרחי להשתתפות פוליטית אזרחית מושכלת. בזכות חופש הביטוי יכולים האזרחים להשפיע על השלטון ולעקוב אחריו במהלך כהונתו, להביע עמדות מגוונות, ובפרט למתוח ביקורת על השלטון ועל מעשיו. הגבלת יתר של חופש הביטוי אף מנוגדת לעקרונות היסוד של המשטר הדמוקרטי - משטר השואף לכך שההגבלות המוטלות על הפרט, ובייחוד על זכויות היסוד שלו, לא יחרגו מהמינימום ההכרחי. ההגנה על חופש הביטוי חיונית במיוחד להגנה על זכויות האדם של קבוצות מיעוט.

גם בית המשפט העליון הכיר בחופש הביטוי כזכות יסוד חוקתית. כשאר זכויות האדם, גם חופש הביטוי אינו זכות מוחלטת, אולם בית המשפט העליון חזר וקבע כי הגבלתו מוצדקת אך ורק במקרים קיצוניים, שיש בהם הסתברות גבוהה מאוד ("קרובה לוודאי") לפגיעה בביטחון המדינה או לסכנה חמורה לשלום הציבור.

חופש הביטוי אינו מותנה בתוכן הביטוי - אדרבה: חופש הביטוי אינו רק החופש לבטא עמדות והשקפות, המקובלות על רוב תושבי המדינה או התואמות את מדיניות הממשלה, אלא גם ובעיקר החופש להביע דעות, שאינן בהכרח חלק מהקונצנזוס הלאומי או הציבורי, אף אם הן מעוררות כעס רב בקרב חלק גדול מהציבור. מבחנו של חופש הביטוי הוא דווקא בביטויים המקוממים, הקיצוניים ומעוררי המחלוקת, וחובתה של המדינה להגן על זכותם של אזרחיה להביע את דעתם ואת מחאתם החוקית - על אחת כמה וכמה בעתות משבר, שבהן נמדד חוסנה של הדמוקרטיה וחוסן של הזכויות המובטחות בה. בתחילת שנת 2009, במהלך המתקפה הצבאית על עזה (מבצע "עופרת יצוקה"), עמדה מדינת ישראל למבחן חופש הביטוי - ונכשלה.

הגבלת חופש הביטוי וההפגנה במהלך מבצע "עופרת יצוקה"³

ב-27.12.08 יצאה ישראל למתקפה ברצועת עזה (מבצע "עופרת יצוקה"). בחינת התנהלותם של הרשויות ושל גורמי אכיפת חוק בישראל בתקופת המבצע מעוררת תהיות ביחס לנכונותם ולמוכנותם לאפשר מחאה לגיטימית ולהגן על מביעיה. מעדויות שהגיעו לארגוני זכויות אדם, ובהם האגודה לזכויות האזרח, ומדיווחים שפורסמו בתקשורת, עולה כי מערכת המשפט והמשטרה לא הפנימו את העקרונות הבסיסיים של מחויבותם להגן על חופש הביטוי, בהשתיקם קולות רבים שבוטאו בהפגנות חוקיות לחלוטין נגד הלחימה.

בשלושת השבועות של המתקפה על עזה נערכו הפגנות מחאה ואספות רבות נגד פעילות צה"ל ונגד הפגיעה באזרחים חפים מפשע.⁴ רבות מהן פוזרו שלא כחוק, בהסתמך על תוכנה הפוליטי של המחאה ולא בשל חשש לפגיעה בשלום הציבור או בביטחון. במקרים רבים לא איפשרו רשויות ומוסדות אקדמיים לקיים הפגנות ועצרות שקטות בשטחם, ונעזרו בגורמי אכיפת החוק במניעתן ובפיזורן. גם כאשר אושרו, התקיימו הפגנות רבות בתנאים ובמגבלות המהווים בפני עצמם פגיעה בלתי מוצדקת בחופש הביטוי. מאות

3 נכתב בסיוע ע"ד אבנר פינצ'וק מהאגודה לזכויות האזרח. ראו גם: עביר בכר ורנא עסלי, מחאה אסורה: הגבלת חופש הביטוי של מתנגדי המתקפה הצבאית בעזה על ידי רשויות אכיפת החוק, עדאלה, ספטמבר 2009, <http://www.adalah.org/features/prisoners/protestors%20report.pdf>.

4 על הפגיעה באזרחים במהלך הלחימה בעזה ראו להלן, בפרק "השטחים הכבושים".

אנשים אשר ניסו למחות על החלטות הממשלה ועל הפעולה הצבאית נעצרו,⁵ ומעצרים רבים לוו בהפחדות ובהאשמות מפוקפקות. בהקשר זה בולטת אפלייתו של הציבור הערבי בישראל: לא פעם הגובלה יכולתו להביע מחאה חוקית באמצעות מניעת הפגנות, שימוש בכוח בלתי סביר מצד כוחות ביטחון, מעצרי מנע, והאשמות והתבטאויות חמורות של גורמים פוליטיים (להרחבה ראו להלן, בפרק "ערבים פלסטינים אזרחי ישראל").

הפרקליטות גיבתה את מדיניות היד הקשה שננקטה כלפי מפגינים. בקשות למעצר עד תום ההליכים וכתבי אישום הוגשו ללא עילה מספקת, ותחת טיעונים המעידים על ניסיון למנוע מחאות נגד מדיניות הממשלה.⁶ לעיתים, הפגנות שקטות ואפילו מעוטות משתתפים הפכו בכתבי האישום ל"השתתפות בהתקהלויות אסורות"; באחד מכתבי האישום שהוגשו בזמן המלחמה מוגדרת החזקת שלטים בגנות המלחמה בעזה כ"הפרת השלום הציבורי";⁷ בדיון בהארכת מעצר של מפגינים נגד הלחימה נטען כי חששה של המשטרה הוא שהעצורים ימשיכו "להביע דעתם";⁸ ובמקרה אחר, ביקשה התביעה המשטרתית להגביל את כניסתם של מפגינים לתל אביב בנימוק שזו תפגע ב"מורל העם"⁹ - כמו היינו בזמנים אחרים או במקומות אחרים, ולא במדינה דמוקרטית בשנת 2009.

מסקירת הטיפול המשפטי במפגינים וממעקב אחר ההתדיינות בבתי המשפט עולה, כי בצד הרצון להשתיק את מחאת המיעוט גילו שוטרים ופרקליטים כאחד בורות מדאגיה בכל הנוגע לדין. כך, למשל, בבקשה להרחיק מתל אביב מפגינים שנעצרו מול שגרירות מצרים, טענה המשטרה כי הם אשמים בהתקהלות בלתי חוקית שלא אושרה, למרות שעל פי החוק ההפגנה כלל לא הייתה טעונה קבלת אישור מוקדם מהמשטרה.¹⁰ במקרה אחר נעצר פעיל ימין משום שעטף עצמו בדגל ישראל במחאה על השימוש בדגלי פלסטין באחת ההפגנות נגד המלחמה. על-פי המידע שברשות האגודה לזכויות האזרח עמד הפעיל במרחק של כ-100 מטר מהמפגינים, נופף בדגל ישראל, ולא פצה פיו; שוטרים שאיבטחו את האירוע עצרו אותו בטענה כי הנפת דגל ישראל מהווה פרובוקציה. דוגמאות אלה מעידות על השתרשות ההבנה הלקויה של החוק במערכות אכיפת החוק בישראל, דבר המעצים את החשש שהצרתו הלא חוקית של חופש הביטוי תחזור על עצמה גם בעתיד.

התנהלות זו של רשויות המדינה שיקפה את האווירה הכללית של חוסר סובלנות ששררה בארץ בתקופת הלחימה. הסיקור התקשורתי ורוב רובם של הקולות שניתנה להם במה היו מאוחדים כמעט לגמרי בתמיכה במבצע; לקולות ביקורתיים, בדגש על הפגיעות הקשות באוכלוסייה האזרחית ברצועת עזה, כמעט שלא

5 ראו למשל: יואב שטרן, יהונתן ליס ועפרה אידלמן, **יותר מ-700 ערבים נעצרו בהפגנות בישראל מאז תחילת המבצע בעזה**, 18.01.09, הארץ online

; <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1056415.html>

יהונתן ליס, **741 מפגינים נעצרו מאז תחילת הלחימה בעזה**, 13.1.09, הארץ online

; <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1055192.html>

6 כך, למשל, בכתב האישום שהוגש נגד שישה מפגינים שהשתתפו במשמרת מחאה חוקית לחלוטין בבאר שבע תחת הכותרת "הדרום למען השלום". האגודה לזכויות האזרח, המייצגת את המפגינים, טוענת בבקשתה לביטול כתב האישום כי הוא הוגש בתוך יום, בזריזות מופלגת וללא עריכת שימוע לעצורים, תוך הפרת חובת היידוע המוגנת על-פי חוק. נוסף על כך, קובלת האגודה לזכויות האזרח, כתב האישום קנטרני ואינו מעלה כל אשמה: משמרת המחאה השקטה שבה השתתפו הנאשמים לא הייתה הפגנה שטעונה רישיון, ולפיכך לא היה כל נימוק לפזרה.

7 ת"פ (ב"ש) 228/09 מדינת ישראל נגד צורף ואח', 15.1.09.

8 בקשה להארכת מעצר, כו 000002/09, בית משפט השלום תל אביב-יפו, בפני כבוד השופט אברהם קסירר, 2.1.09.

9 ב"ש 634/09, מדינת ישראל נגד מחמוד עודה ואח', 7.1.09.

10 ב"ש 634/09, ה"ש 9 לעיל.

ניתן מקום. מידע רב על המתרחש בעזה, שהעבירו גורמים בינלאומיים או פלסטיניים, כלל לא הגיע לידיעת הציבור בישראל. מגמה זו קיבלה משנה תוקף נוכח האיסור על עיתונאים מישראל ומחו"ל להיכנס לעזה ולסקר את המתרחש בה. ההגבלות על הסיקור העיתונאי במהלך הלחימה גרמו לירידה חדה של ישראל בדירוג חופש העיתונות של ארגוני זכויות אדם בינלאומיים.¹¹

באווירה הציבורית של תמיכה כמעט מקיר אל קיר בלחימה, הייתה הסובלנות כלפי המשמיעים קול שונה מועטה ביותר. מפגינים אוימו ואף הותקפו על-ידי עוברי אורח ותומכי הפעולה הצבאית. האווירה האלימה ברחוב ובאתרי האינטרנט כלפי מי שניסו למחות על המתרחש בעזה או על אופן התנהלותה של הלחימה היא פן מדאיג אחד. אולם העובדה שמשטרת ישראל, זו שאמורה להגן על הדמוקרטיה, נתנה ידה (לעיתים בגיבוי של הפרקליטות) לפגיעה קשה ובלתי מוצדקת בחופש הביטוי, מדאיגה ומסוכנת הרבה יותר.

הפרות של חופש הביטוי לאחר המלחמה

גם לאחר המלחמה הוסיף חופש הביטוי ליפול קרבן למגמת ההשתקה וההדחקה שפשתה בשיח הציבורי בישראל. במקום להישיר מבט אל הדמות הנשקפת במראה, בחרו החברה הישראלית ומוסדותיה לנפץ אותה, ובמקום להתמודד באומץ עם קולות צורמים ועם ביקורת - לאטום את האוזניים. מעבר להשתקת השיח הציבורי, התגברה השנה הנטייה להאשים את מותחי הביקורת ולהתקיפם, במקום להתייחס באופן ענייני אל דבריהם. להלן כמה דוגמאות:

■ בחודש יוני 2009 הורה המשנה לפרקליט המדינה למשטרה לפתוח בחקירה נגד אתר האינטרנט אינדימדיה,¹² בעקבות תמונה של חייל שפורסמה באתר, ומתחתיה הכיתוב: "החייל שבתמונה רצח את באסם אבו רחמה". התמונה התייחסה להפגנה שהתקיימה בחודש אפריל בסמוך למכשול ההפרדה באדמות הכפר בילעין, שבמהלכה נהרג אבו רחמה, לכאורה מרימוני גז שנורו ישירות אל עבר המפגינים. ההחלטה לפתוח בחקירה נגד אינדימדיה אינה סבירה ואינה נותנת משקל ראוי לחופש הביטוי. יתרה מזאת, העברות שנבחרו - העלבת עובד ציבור ופרסום תצלום של אדם בנסיבות שעלולות להשפילו או לבזותו - הן חסרות שחר בנסיבות העניין, ומעלות חששות מטרידים בנוגע לתכלית החקירה.¹³ ההחלטה לפתוח בחקירה נגד האתר מקוממת במיוחד לנוכח אוזלת היד שמגלה המדינה בחקירת מקרי מוות בשטחים הכבושים, ובכלל זה מותו של המפגין בבילעין.

11 בעקבות ההגבלות על הסיקור התקשורתי בעזה במהלך הלחימה, הוריד הארגון האמריקאי **Freedom House**, הפועל לשמירה על חופש העיתונות, את דירוג חופש העיתונות בישראל ל"חופשי חלקית". זאת לראשונה מאז 1980, אז החל הארגון לדרג את חופש העיתונות במדינות שונות בעולם. במדד חופש העיתונות של הארגון **עיתונאים ללא גבולות** צנחה ישראל ב-47 מקומות, אל המקום ה-93. ישראל, שדורגה בעבר ראשונה במזרח התיכון, מדורגת השנה אחרי כווית, איחוד האמירויות הערביות ולבנון. ראו:

New Study: Global Press Freedom Declines in Every Region for First Time Israel, Italy and Hong Kong Lose Free Status, **Freedom House**, 1.5.09, <http://freedomhouse.org/template.cfm?page=70&release=811>;
Press Freedom Index 2009, **Reporters Without Borders**
<http://www.rsf.org/en-classement1003-2009.html>

12 תומר זרחין, **חקירה נגד אתר החדשות אינדימדיה שהפיץ תמונת חייל צה"ל עם הכיתוב "רוצח"**, 21.6.09, הארץ online, <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1094530.html>

13 ראו: **האגודה למשנה לפרקליט המדינה: לסגור את תיק החקירה נגד אינדימדיה, האגודה לזכויות האזרח**, יוני 2009, <http://www.acri.org.il/story.aspx?id=2188>;
אבנר פינצ'וק, **שוב חקירה בריונית נגד אינדימדיה**, בלוג "האח הקטן", 25.6.09, <http://www.pratiut.com/2009/06/blog-post.html>

■ באוגוסט 2009 פרסם ד"ר ניב גורדון, ראש המחלקה לפוליטיקה ולממשל באוניברסיטת בן-גוריון, מאמר דעה בעיתון לוס אנג'לס טיימס, שבו קרא לקהילייה הבינלאומית להטיל חרם על ישראל כדי ללחוץ עליה לסיים את הכיבוש. הקונסול הכללי של ישראל בלוס אנג'לס פנה אל נשיאת אוניברסיטת בן-גוריון במכתב בוטה במחאה על המאמר. להתערבות כזו, שבה גורם שלטוני פונה אל מקום העסקתו של אזרח בניסיון להגביל את חופש הביטוי שלו, אין מקום במדינה דמוקרטית. במקום לדחות בשתי ידיים את פנייתו של הקונסול, הצטרפה האוניברסיטה לגינוי וטענה כי ד"ר גורדון חרג חריגה גסה מגבולות החופש האקדמי.¹⁴ בתגובתה זו הפרה האוניברסיטה את החופש האקדמי ואת חופש הביטוי הפוליטי, זכות המוקנית לכל אזרח במדינה דמוקרטית והנהנית מהגנה רחבה ביותר.

דוגמה מסוג שונה לפגיעה בחופש הביטוי ראינו במהלך הפגנות החרדים שהתקיימו הקיץ בירושלים, במחאה על מעצרה של אם חרדית בחשד להרעבת בנה. בעקבות ההפגנות הסוערות והצתת מכולות אשפה הודיע ראש עיריית ירושלים, ניר ברקת, כי הוא מפסיק את השירותים העירוניים בשכונות החרדיות שבהן התרחשו האירועים.¹⁵ הפסקת השירותים באורח כזה, כל עוד אספקתם אינה כרוכה בסיכון ממשי לעובדי העירייה, מהווה ענישה קולקטיבית אסורה ופגיעה בלתי ראויה בחופש הביטוי.

חקיקה המתגבילה את חופש הביטוי

השנה האחרונה התאפיינה בגל של יוזמות חקיקה אנטי דמוקרטיות המגבילות את חופש הביטוי, ובהן: הצעת "חוק הנכבה", שבתחילה ביקשה לקבוע עונש מאסר למי שיציין את יום העצמאות כיום אֶבֶל וכעת מבקשת לשלול מימון ציבורי מגוף שמציין זאת; הצעת "חוק ההסתה", שדרשה לקבוע עונש מאסר למי שישלול את קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; והצעת "חוק הנאמנות", שביקשה לשלול את האזרחות ממי שיסרב להצהיר אמונים למדינה. לא במקרה היו רוב ההצעות מכוונות נגד המיעוט הערבי בישראל (להרחבה ראו להלן בפרק "ערבים פלסטינים אזרחי ישראל"); מדאיג ביותר, שחלקן אף זכו לתמיכת הממשלה. הממשלה גם הגישה לכנסת הצעת חוק שמטרתה לאסור כמעט כליל הפגנות מול בתי מגורים של אישי ציבור, של מעניקי שירות לציבור או של העוסקים בכל עניין ציבורי. הצעת החוק עברה בקריאה ראשונה בכנסת, אך לנוכח הביקורת שנשמעה בדיון שהתקיים בוועדת הפנים ביולי 2009, אמורה הממשלה לגבש נוסח חדש.¹⁶

14 יצחק בן-חורין ואילנה קוריאלי, **מרצה בבן-גוריון: חרם - הדרך להציל את ישראל**, ynet, 22.8.09, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3765415,00.html>

15 יהונתן לוי וניר חסון, **ברקת הורה להפסיק שירותי העירייה בשכונות החרדיות מחשש לעובדיה**, 15.7.09, הארץ online, <http://www.haaretz.com/hasite/spages/1100395.html>

16 פרטוקול ישיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת בנושא: **הצעת חוק לתיקון פקודת המשטרה (מס' 26) (רישוי הפגנות)**, התשס"ט-2009, 21.7.09, <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/html/pnim/2009-07-21-02.html>